

УДК 340.5

DOI: 10.26565/2075-1834-2021-31-03

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВОВОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Луконцева Ю. О.,

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ,
м. Харків, 61080, проспект Льва Ландау, 27,
e-mail: uliyalukonceva@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5649-819X>

АНОТАЦІЯ: *Вступ.* Статтю присвячено дослідженню основних напрямів обґрунтування необхідності правового плюралізму в сучасному світі. Зауважується, що плюралістичний підхід до права є діалектично протилежним моністичному, згідно з яким у державі може існувати лише одна правова система. На противагу цьому, представниками правового плюралізму визнається можливість співіснування в рамках єдиного політико-правового простору елементів різних правових систем.

Актуальність. Плюралістичне світосприйняття є невід'ємною складовою новітнього мислення, сучасна наука розвивається в умовах політичної, ідеологічної, аксіологічної багатоманітності. У зв'язку з цим значний науковий інтерес має аргументація на користь існування правового плюралізму, тим більше що вітчизняна юриспруденція не приділяє цьому питанню достатньої уваги.

Метою статті є розкриття основних аспектів наукового обґрунтування необхідності правового плюралізму в сучасному світі.

Методи дослідження. Досягнення мети та вирішення задач даного дослідження обумовлює використання формально-логічного, системного, історичного, порівняльного, аксіологічного методів.

Зміст основних результатів дослідження. Сутнісно-правовий аспект обґрунтування правового плюралізму пов'язаний з розумінням права як феномену, що не обмежується державно-владними нормативними приписами та допускає існування відносно автономних правових систем, створених різними соціальними групами. Такий підхід найбільш послідовно відстоюється представниками соціологічної школи, соціальної антропології та комунікативної теорії права. Культурно-психологічний аспект пов'язаний з фактом співіснування у сучасному суспільстві значної кількості етнокультурних спільнот, для кожної з яких властиве особливе розуміння рівності, свободи, справедливості, правопорядку. Глобально-історичний аспект відображає вплив глобалізації, інформаційних технологій, філософії постмодерну на розвиток держави і права. Прагматичний аспект зорієнтований на забезпечення дієвості, ефективності правового регулювання, оскільки централізоване державно-владне регулювання не завжди забезпечує належне досягнення цілей права.

Висновки. Аргументи прибічників концепції правового плюралізму можна систематизувати шляхом виокремлення сутнісно-правового, культурно-психологічного, глобально-історичного та прагматичного аспектів досліджуваної проблематики. Кожен з вказаних аспектів є достатньо переконливим, а всі разом вони утворюють надійний «каркас» наукового обґрунтування необхідності правового плюралізму у сучасному світі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: правовий плюралізм, праворозуміння, соціологія права, глобалізація, постмодернізм.

JUSTIFICATION OF LEGAL PLURALISM IN THE MODERN WORLD

Lukontseva Yuliia,

PhD student at Kharkiv National
University of Internal Affairs,
Kharkiv, 61080, Lev Landau Avenue, 27,
e-mail: uliyalukonceva@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5649-819X>

ANNOTATION: *Introduction.* The article is devoted to the study of the main directions of substantiating the need for legal pluralism in the modern world. It is noted that the pluralistic approach to law is dialectically opposite to the monistic one, according to which only one legal system can exist in the state. In contrast, representatives of legal pluralism recognize the possibility of coexistence within a single political and legal space of elements of different legal systems.

Relevance. Pluralistic perception of the world is an integral part of modern thinking, science today is developing in conditions of political, ideological, axiological diversity. In this regard, the argumentation in favor of the existence of legal pluralism is of considerable scientific interest, especially since the domestic jurisprudence does not pay sufficient attention to this issue.

The purpose of the article is to reveal the main aspects of the scientific substantiation of the need for legal pluralism in the modern world.

Research methods. Achieving the goal and solving the problems of this study determines the use of so methods es formal-logical, systemic, historical, comparative, axiological.

The content of the main results of the article. The essential-legal aspect of substantiating legal pluralism is associated with the understanding of law as a phenomenon that is not limited to state-imperious normative prescriptions and allows for

the existence of relatively autonomous legal systems created by various social groups. This approach is most consistently defended by representatives of the sociological school, social anthropology and the communicative theory of law. The cultural and psychological aspect is associated with the fact of coexistence in modern society of a significant number of ethnocultural communities, each of which is characterized by a special understanding of equality, freedom, justice, law and order. The global historical aspect reflects the influence of globalization, information technology, postmodern philosophy on the development of state and law. The pragmatic aspect is focused on ensuring the efficiency and effectiveness of legal regulation, since centralized state-power regulation does not always ensure the proper achievement of the goals of law.

Conclusions. The arguments of the supporters of the concept of legal pluralism can be systematized by highlighting the essential-legal, cultural-psychological, global-historical and pragmatic aspects of the problem under study. Each of these aspects is quite convincing, and all together they form a reliable framework for scientific substantiation of the need for legal pluralism in the modern world.

KEY WORDS: legal pluralism, legal understanding, sociology of law, globalization, postmodernism.

Вступ. Історичний розвиток суспільства, держави і права відбувається як внаслідок дії численних матеріальних факторів соціального життя, так і під впливом пануючих ідей і способів мислення. При цьому діалектичне коливання моністичного та плюралістичного світосприйняття безпосередньо відображається і на уявленнях про належну організацію державно-правового буття. Як відомо, моністичний підхід до права визнає існування в державі лише єдиної централізованої правової системи, що орієнтована передусім на волю законодавця. Такий підхід ще зовсім недавно не лише був панівним у вітчизняній юридичній науці і практиці, він також мав багато прихильників і на Заході. Однак у сучасних умовах розвитку суспільства, коли до фокусу уваги наукової спільноти, експертного середовища, політичної еліти і ЗМІ все частіше потрапляють питання ідеологічної, політичної, економічної, релігійної, аксіологічної багатоманітності, проблематика правового плюралізму також набуває неабиякого теоретичного і практичного значення.

Прибічники концепції правового плюралізму (поліюридизму) наполягають на тому, що у межах певної території достатньо стабільно і ефективно можуть співіснувати дві або декілька правових систем (чи окремі їх елементи). Таку позицію відстоюють, зокрема, Г. Вудмен, Дж. Гріффітс, Дж. Гурвіч, Ж. Карбоньє, С. Мур, А. Редкліф-Браун, Н. Рулан та інші відомі автори. Що стосується вітчизняної юридичної науки, то слід констатувати, що наразі дана проблематика не знайшла належного системного відображення у дослідженнях українських науковців, окремі її питання висвітлюють у своїх роботах лише деякі вчені, серед яких – В. В. Дудченко, К. В. Горобець, В. В. Завальнюк, О. О. Уварова, Д. В. Щамбура. Водночас слід зазначити, що правовий плюралізм – це не просто «данина моді» чи результат домінування плюралістичного погляду на світ, його визнання має під собою відповідну логіку і належне обґрунтування. Отже, *метою статті* є розкриття основних аспектів наукового обґрунтування необхідності правового плюралізму в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Концепція правового плюралізму пройшла тривалий шлях свого розвитку, протягом якого знайшла як відданих апологетів, так і послідовних критиків подібного підходу. Як зазначає П. І. Костогризов, за минулі десятиліття дискурс правового плюралізму позбувся присмаку «опозиційності» і «маргіальності» та став респектабельною частиною академічного «мейнстріму» [1, с. 100]. Узагальнюючи аргументи науковців, які звертають увагу на такі реалії існування і розвитку соціуму, як множинність правового досвіду, наявність різних осередків формування правових норм, можна виокремити наступні аспекти обґрунтування поліюридизму.

Сутнісно-правовий аспект обґрунтування правового плюралізму знаходиться у площині праворозуміння. Саме від того, як ми розуміємо право, залежить відповідь на безліч інших важливих питань, зокрема: за якими критеріями право відмежується від суміжних категорій; які джерела ми будемо визнавати правовими тощо. Наприклад, представники юридичного позитивізму переконані, що правовими слід визнавати лише норми, які зафіксовані у офіційно виданих нормативних джерелах та мають державно-владну природу. Разом з тим, значна кількість науковців вказують на те, що позитивістський, моністичний підхід до права є симптомом спрощеного уявлення про закономірності правового регулювання суспільних відносин, а ігнорування інших, крім державно-владного, механізмів правоутворення призводить до надмірної стандартизації соціального життя. На противагу цьому, плюралістичне сприйняття права дозволяє не протиставляти різні нормативні регулятори як «нижчі» і «вищі», а інтегрувати їх в одну правову матрицю, що складається з взаємозв'язаних і взаємообумовлених правових сфер [2, с. 53].

Плюралістичний підхід до права пов'язаний, у першу чергу, з розвитком соціології права та соціальної антропології. Значний вплив на розвиток соціологічної школи права здійснила теорія «живого права» О. Ерліха. Ерліх критикував сучасне йому теоретичне правознавство за нездатність досягнути соціальні реалії, за догматизацію права як знаряддя реалізації державної політики. На переконання автора, більша частина правових відносин протікає без будь-якого втручання держави, причому суб'єкти таких правовідносин навіть не замислюються про те, аби звернутися до держави для регламентації свого сімейного, господарського, релігійного життя, хоча б державний правовий порядок і допускав подібне

звернення [3, с. 168]. Будь-яке суспільство, на думку Ерліха, є сукупністю пов'язаних між собою людських союзів, кожен з яких, у свою чергу, являє собою множини людей, які у взаєминах один з одним визнають певні правила і діють згідно з цими правилами. Правові норми існують у будь-якому, навіть незначному, громадському союзі і можуть існувати без будь-якої фіксації у вербальній формі. Ці реально діючі у людських союзах норми і складають «живе право» [4, с. 95-96]. Отже, представники соціологічної юриспруденції визнають наявність у суспільстві різних центрів продукування правових норм, причому кожна соціальна група має власні норми, що за своєю природою є правовими.

Представники юридичної антропології, досліджуючи життєдіяльність так званих «примітивних народів», на основі зібраних у польових умовах власних етнографічних матеріалів дійшли висновку, що право – це сила, яка зв'язує індивідів і групи, дозволяє їм жити в співтоваристві, будучи результатом взаємних зобов'язань. Саме взаємність цих зобов'язань забезпечує спайку суспільства, а не примус центральної влади і держави [5, с. 58]. Саме такий широкий погляд на право, відмова визнавати його автономність від інших сторін життя суспільства і інтерес до його повсякденного функціонування відрізняє антропологічний підхід [6, с. XIV].

Плюралістичний погляд на право притаманний також комунікативним теоріям права. Так, за А. В. Поляковим, право не може розглядатися поза комунікативним ракурсом. Комунікацію необхідно розглядати як первинний і основний факт соціального життя, факт, що змушує дивитися на людину через перспективу іншої людини. Право у такому комунікативному ракурсі являє собою не ізольовану сутність – абстрактну метафізичну ідею (наприклад, загального блага), апріорну цінність (наприклад, рівність, свободу або справедливість), текстуальний припис, за яким стоїть чиясь «воля» (наприклад, закон), а постає як «живе» (цілісне, синтетичне, інтегральне, процесуальне, динамічне) соціальне явище, яке включає в себе і розум, і цінності, і нормативність, і текстуальність. Природа правової комунікації є такою, що, з одного боку, вона сприяє уніфікації права, передбачає вироблення загального коду для відокремлення права від неправа, а з іншого – допускає виникнення відносно автономних додаткових правових систем, які лише помалу залучаються до процесу уніфікації [7, с. 30-32, 44].

Культурно-психологічний аспект обґрунтування правового плюралізму пов'язаний з фактом існування у соціумі різних культурних традицій. Ще Освальд Шпенглер аргументовано спростував популярну міфологему лінійного прогресивного розвитку та вказав, що кожна культура є «живим організмом із власною історією», а існування загальнолюдської культури – це лише «заколисуюча химера», бо всесвітня історія – не більше, ніж механічна сукупність автономних історичних процесів окремих замкнених у своєму розвитку культур [8, с. 13]. Тому у сучасних наукових дослідженнях звертається увага на соціокультурний релятивізм права, який полягає у тому, що ідея права в реальному житті носить відносний характер, має різноманітні змістовні характеристики і форми об'єктивації, що обумовлено унікальністю і різноманітністю правових культур [9, с. 148].

Генезис права протягом історії його становлення, функціонування та розвитку чітко демонструє, що воно відображає і закріплює все різноманіття соціокультурної діяльності людини, змістовні доміанти якої можуть істотно відрізнитися або прямо суперечити одна одній. В основі цих відмінностей лежать базові ціннісні постулати, які орієнтують ті чи інші соціальні спільноти на особливий уклад і спосіб життя, формуючи стійкі моделі соціальної взаємодії. Визнання і розуміння цивілізаційного плюралізму має логічним наслідком правовий плюралізм, що, в свою чергу, дає можливість обґрунтувати існуючі відмінності форм прояву права, побачити обумовленість сутнісно-змістовних аспектів права специфікою соціокультурної реальності [10, с. 823].

З. Яхтанігов вказує, що розрізнення того, що є в праві від глибинних начал культури етносу і того, що в ньому є від влади і політики, дозволяє виокремити право, створюване народом, і право, створюване державою. Звичаєве право не лише передує державності певного народу, а й постійно супроводжує її. Держава за допомогою писаного законодавства відтісняє звичаєво-правові системи на периферію правового простору, але їй не вдається витіснити їх повністю [11, с. 71, 73].

Таким чином, правовий плюралізм виходить з факту співіснування у суспільстві значної кількості культурних моделей, для кожної з яких властиве особливе розуміння рівності, свободи, справедливості, правопорядку. Наявні у кожній сучасній державі етнокультурні спільноти можна ефективно об'єднати тільки на підставі «інтеграційного включення» (тобто урахування прав, інтересів, потреб і специфічних особливостей локальних спільнот при реалізації загальнонаціональної правової політики у ході розвитку політичної структури і національної правової системи) [12, с. 122]. Тому держава має зосередити зусилля на створенні належних умов для оптимального поєднання загальнодержавного і локального правового регулювання. Як підкреслює Г. В. Мальцев, «пошуки нової моделі сучасної правової системи повинні привести до відновлення зв'язків права з його суспільними витоками, механізмами саморегуляції, закладеними в характері і структурі суспільних відносин. Правове регулювання зверху має з'єднатися з правовою саморегуляцією суспільства і соціальних груп, утворити єдину, гармонійну нормативно-регулятивну систему, де закон, який приймається політизованим законодавцем, буде строго і неухильно виражати право, створюване людьми в природній формі звичаю» [13, с. 305].

Оскільки правові звичаї відображають сформовані протягом тривалого часу цінності локальної культури, вони є потужним фактором мотивації правової поведінки. У суб'єкта, який сформувався як особистість в умовах певної культури, на глибинному психологічному рівні закріплюється образ бажаного права, що являє собою результат емоційно-чуттєвих, інтуїтивних і раціонально-дискурсивних актів індивідуальної правосвідомості, який акумулює життєвий досвід, правові цінності та ідеали суб'єкта, що виявляє себе в конкретній ситуації і виступає контекстом інтерпретації соціально-правової реальності [14, с. 28]. Таким чином, етнокультурні цінності нерідко впливають на поведінку людей значно сильніше, ніж офіційно встановлені правила поведінки. Ігнорування цього факту на рівні державної нормотворчої політики може призвести до свідомого «відходу» суб'єктів правовідносин від існуючих офіційних моделей і форм відносин в економіці, політиці, правовому житті суспільства та спричинити формування неформальних регулятивних практик, тіньового права і тіньової юстиції [12, с. 123].

Глобально-історичний аспект обґрунтування правового плюралізму відображає сучасні тенденції розвитку суспільства, держави і права. Процеси глобалізації призводять до істотних змін як у середині держави, так і за її межами. У сучасному державно-організованому просторі відбувається переформатування співвідношення різних інституційно-правових комплексів. Якщо раніше держава характеризувалася як організація публічно-політичної влади, що безпосередньо управляє усіма людьми, що населяють певну територію, та має монополію на засоби регулювання і примусу [15, с. 130], то під впливом глобалізації та інформатизації змінюються сутність і функції держави. Державна діяльність набуває сервісного спрямування, усе більше політичної влади передається в руки децентралізованих регіональних інститутів. Розвивається так званий «соціетальний конституціоналізм», що передбачає диференціацію, плюралізацію, регіоналізацію окремих соціальних сфер; заміну управління з боку бюрократичних організацій інструментами неофіційної координації [16, с. 56].

Водночас, внаслідок активних міграційних процесів, виникає проблема співіснування представників різних культур зі своїми традиціями і звичаями. Все більше соціальних груп заявляють про свою релігійну, мовну, культурну своєрідність, відбувається активізація етнічних, національних уявлень про порядок, справедливість, свободу. За словами С. В. Бірюкова, сучасна людина живе в умовах нормативного плюралізму, вона «перемікається» на різні режими регулювання поведінки в залежності від того, в житті якої групи або організації вона бере участь в даний момент, які установки вона засвоїла, яку спільноту вважає референтною [17, с. 24].

На міжнародному рівні також виникло багато організацій з власним правовим порядком і можливістю юридичного впливу на різних суб'єктів. За підрахунками П. Бермана, у сучасному світі існує близько 125 міжнародних інституцій, що мають певні юридичні повноваження стосовно окремих держав або їх об'єднань. Автор переконаний, що правове регулювання у сьогоденні складному, глобалізованому світі ані з позицій абсолютного суверенітету держав, ані з універсалістського підходу не є життєздатним, нагальною вимогою часу є компроміс і гібридність. На підставі цього П. Берман пропонує категорію «гібридний правовий простір» [18, с. 1157-1165]. У сучасній науці дискутується також питання транснаціонального конституціоналізму, що розглядається як засіб алокації ресурсів між державами, поділу влади і делегування владних повноважень інститутам з гібридною природою (наприклад, організаціям, що встановлюють стандарти для Інтернету ICANN, продуктів ISO, здоров'я WHO), а також як інструмент вирішення конфліктів між країнами [19, с. 288-289].

Ідейно-методологічною підставою для обґрунтування правового плюралізму в постіндустріальному суспільстві є постмодернізм, який, у свою чергу, виступає в якості ідейної домінанти для побудови багаторівневих моделей, що демонструють різноманіття правового життя та правових цінностей, свідчать про наявність у суспільстві декількох діючих правових підсистем, які, співіснуючи в одному правовому полі, можуть доповнювати одна одну [20, с. 141-142].

Прагматичний аспект обґрунтування правового плюралізму зорієнтований на забезпечення дієвості, ефективності правового регулювання. Реальність є такою, що централізоване державно-владне регулювання не завжди забезпечує належного досягнення цілей права. За словами Г. В. Мальцева, правовий нігілізм найчастіше виникає як реакція на невиправдані очікування, вражаючі наслідки завищених сподівань і факти явного безсилля закону у випадках, де все вже «організовано» і «врегульовано» іншими факторами, що виявилися сильнішими, ніж право. Особливо це стосується суспільств, що перебувають у перехідному стані [21, с. 6]. У деяких регіонах планети без використання можливостей поліюридизму досягти правового порядку практично неможливо. Зокрема це стосується латиноамериканських держав. Як вказує П. І. Костогризов, локальні общини країн Латинської Америки, зберігаючи норми звичаєвого права і власні інститути підтримки правопорядку, забезпечують соціуму додаткову «ступінь захисту», фактично виконуючи обов'язки держави там, де вона сама з ними не справляється [22, с. 43]. Різні моделі організації общинної юстиції сприяють зниженню навантаження на державні суди. Одна з найсерйозніших проблем судової системи більшості латиноамериканських країн – її кількісна невідповідність потребам населення. Судів усіх рівнів занадто мало, у багатьох населених

пунктах судові установи взагалі відсутні. Там же, де вони є, число прийнятих до розгляду справ значно перевищує можливості суддів. Серед позитивних наслідків використання альтернативних методів розв'язання конфліктів відмічається: близькість (територіальна і соціальна) до населення; простота і зрозумілість застосовуваних норм і процедур; мінімальні матеріальні витрати (як для держави, так і для громадян); швидкість процесу; позитивний вплив на соціальне середовище; відновлення порушених прав, компенсація спричинених збитків. Системні дослідження, проведені в Гватемалі в 2005-2010 рр., засвідчили, що неофіційна медіація була в п'ять разів ефективніше, в 1800 разів швидше і в 1500 разів економічніше суду [23, с. 112-113].

Враховуючи широке використання у латиноамериканському праві неофіційних юридичних практик, перуанський юрист С. Басан запропонував концепцію «плюралістичної правової держави». На його переконання, класичне розуміння правової держави з акцентом на єдності правової системи, її підпорядкованості єдиному для всього суспільства закону, має бути відкориговане з урахуванням латиноамериканських реалій. Правова держава в контексті узаконеного юридичного плюралізму, усвідомивши безуспішність спроб втілити ідеал держави-нації, має визнати рівноцінність інших систем права. Оскільки недержавне правосуддя в Латинській Америці залишається важливим механізмом захисту прав людини, С. Басан наполягає, що воно повинно бути включено в концепції демократії і правової держави, інакше останні будуть не релевантними для опису процесів в регіоні. «Це включення означає, що правова держава повинна визнавати правові порядки, відмінні від того, який створюється в рамках традиційної системи джерел права, а також легалізувати застосування приватного насильства для їх захисту» [24, с. 83].

Висновок. Отже, правовий плюралізм являє собою не штучно вигадане окремими науковцями поняття, а конкретний феномен, що відображає реалії та потреби політико-правового розвитку суспільства у новітніх історичних умовах. Його необхідність переконливо доводиться з сутнісно-правових, культурно-психологічних, глобально-історичних і прагматичних позицій. Кожен з вказаних аспектів є достатньо аргументованим, а всі разом вони утворюють надійний «каркас» наукового обґрунтування необхідності правового плюралізму у сучасному світі. Подальше наукове дослідження теоретичних засад правового плюралізму та міжнародного досвіду втілення можливостей поліюридизму у практику дозволить сформулювати методологічно вивірені і науково обґрунтовані рекомендації щодо перспектив його розвитку в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костогрызов П. И. Юридический плюрализм как принцип позитивного права: опыт латиноамериканского неоконституционализма. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН*. 2015. Т. 15., Вып. 2. С. 99-111.
2. Ломакина И. Б. Вопросы методологии включения традиционных институтов в систему права: плюралистический подход. *Проблемы современной экономики*. 2004. № 1-2 (9-10). С. 49-53.
3. Антонов М. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? *Правоведение*. 2013. № 1 (306). С. 157-181.
4. Эрлих О. Основоположение социологии права / Пер. с нем. М. В. Антонова; Под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. 704 с.
5. Бочаров В. В. Максим Ковалевский: антропология права и правовой плюрализм в России. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2001. Т. IV. № 3. С. 51-72.
6. Горбун Г. С. Антропология права и «антропологический поворот» в истории права. *Vox medii aevi*. 2015. № 2-3. С. XIII-XVIII.
7. Поляков А. В. Нормативность правовой коммуникации. *Правоведение*. 2011. № 5. С. 27-45.
8. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
9. Белоносов В. О., Некрасов А. П. Правовой плюрализм: теоретический аспект. *Вектор науки ТГУ*. 2013. № 1 (23). С. 148-150.
10. Чупрова Н. А. Плюрализм форм права и его влияние на стратегию законодательства. *Юридическая техника*. 2015. № 9. С. 823-827.
11. Яхтанигов З. Обычное право в системе юридического плюрализма. *Юридический мир*. 2008. № 11. С. 70-74.
12. Зарема З. М. Концептуальные основы юридического плюрализма. *Философия права*. 2010. № 4. С. 122-124.
13. Мальцев Г. В. Очерки истории раннего права и государства. М.: Изд-во РАГС, 2010. 320 с.
14. Баранов В. М., Овчинников А. И. Этнокультурная экспертиза в правотворческом процессе. *Государство и право*. 2011. № 6. С. 28-33.
15. Фурс В. Н. Глобализация жизненного мира в свете социальной теории: к постановке проблемы. *Общественные науки и современность*. 2000. № 6. С. 128-139.
16. Sciulli D. Theory of Societal Constitutionalism. *Foundations of Non-Marxist Critical Theory*. Cambridge : Cambridge Univ. Press. 1992. 380 p.
17. Бирюков С. В. К вопросу о правовом плюрализме. *Журнал российского права*. 2016. № 2. С. 16-26.
18. Berman P. S. Global Legal Pluralism. *University of Southern California Law Review*. 2007. Vol. 80. P. 1155-1237.

19. Kjaer F. P. The Concept of the Political in the Concept of Transnational Constitutionalism: A Sociological Perspective. *After Globalization: New Patterns of Conflict and their Sociological and Legal Reconstruction* / Christian Jorges, Tommi Ralli (eds.). Oslo: Arena, 2011. P. 285-321.
20. Правотворчество как индикатор правовых ценностей: внутригосударственное, наднациональное и международное измерения. Под ред. И. Л. Честнова. СПб.: Астерион, 2018. 532 с.
21. Мальцев В. Г. Социальные основания права. М.: Норма, 2007. 800 с.
22. Костогрызов П. И. Закон, правопорядок и вызов правового плюрализма (случай Латинской Америки). *V Балтийский юридический форум «Закон и правопорядок в третьем тысячелетии»*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Калининград, 16 декабря 2016 г.). Калининград : Калининградский фил. СПбУ МВД России, 2017. С. 42-43.
23. Костогрызов П. И. Альтернативные методы разрешения споров в пространстве общинной юстиции: опыт латиноамериканских стран. *Вестник Удмуртского университета. Серия "Экономика и право"*. 2017. № 4. С. 110–114.
24. C. Bazán Seminario. Estado plural de derecho. Bases para una redefinición del concepto Estado de derecho a la luz de la pluralidad jurídica. Lima: Instituto de Defensa Legal, 2012. 112 p.

REFERENCES

1. Kostogryzov, P. (2015). Legal pluralism as a principle of positive law: the experience of Latin American neo-constitutionalism. *Scientific Yearbook of the Institute of Philosophy and Law of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences*, 15 (2), 99-111. (in Russian)
2. Lomakina, I. (2004). Questions of methodology for the inclusion of traditional institutions in the system of law: a pluralistic approach. *Problems of the modern economy*, 1-2 (9-10), 49-53. (in Russian)
3. Antonov, M. (2013). Eugen Ehrlich: Living Law Against Legal Pluralism? *Jurisprudence*, 1(306), 157-181. (in Russian)
4. Ehrlich, O. (2011). *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. St. Petersburg: LLC "University Publishing Consortium". (in Russian)
5. Bocharov, V. (2001). Maxim Kovalevsky: anthropology of law and legal pluralism in Russia. *Journal of Sociology and Social Anthropology*, IV(3), 51-72. (in Russian)
6. Gorbun, G. (2015). Anthropology of Law and the "Anthropological Turn" in the History of Law. *Vox medii aevi*, (2-3), XIII-XVIII. (in Russian)
7. Polyakov, A. (2011). Normativeness of legal communication. *Jurisprudence*, (5), 27–45. (in Russian)
8. Rafalsky, O., & Samchuk, Z. (2018). *Civilizational crossroads of modern society*. Kyiv: IPIEND of I. Kuras NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
9. Belonosov, V., & Nekrasov A. (2013). Legal pluralism: a theoretical aspect. *TSU science vector*, 1 (23), 148-150. (in Russian)
10. Chuprova, N. (2015). Pluralism of forms of law and its influence on the strategy of legislation. *Legal technique*, (9), 823–827. (in Russian)
11. Yakhtanigov, Z. (2008). Common law in the system of legal pluralism. *The legal world*, (11), 70–74.
12. Zarema, Z. (2010). Conceptual bases of legal pluralism. *Philosophy of law* (4), 122–244.
13. Maltsev, G. (2010). *Essays on the history of early law and the state*. Moscow: RAGS. (in Russian)
14. Baranov, V., & Ovchinnikov A. (2011). Ethno-cultural expertise in the law-making process. *State and law*, (6), 28–33. (in Russian)
15. Furs, V. (2000). Globalization of the life world in the light of social theory: to the formulation of the problem. *Social sciences and modernity*, (6), 128–139. (in Russian)
16. Sciulli, D. (1992). *Theory of Societal Constitutionalism. Foundations of Non-Marxist Critical Theory*. Cambridge : Cambridge Univ. Press.
17. Biryukov, S. (2016). On the issue of legal pluralism. *Journal of Russian Law*, (2), 16-26. (in Russian)
18. Berman, P. (2007). Global Legal Pluralism. *University of Southern California Law Review*, (80), 1155-1237.
19. Kjaer, F. (2011). The Concept of the Political in the Concept of Transnational Constitutionalism: A Sociological Perspective. *After Globalization: New Patterns of Conflict and their Sociological and Legal Reconstruction* / Christian Jorges, Tommi Ralli (eds.). Oslo: Arena, 285-321.
20. Lawmaking as an indicator of legal values: domestic, supranational and international dimensions / Chestnov. I. (ed.). St. Petersburg: Asterion. (in Russian)
21. Maltsev, V. (2007). *Social foundations of law*. Moscow: Norma. (in Russian)
22. Kostogryzov, P. (2017). Law, the rule of law and the challenge of legal pluralism (the case of Latin America). *V Baltic Legal Forum "Law and Order in the Third Millennium": materials of Intern. scientific-practical conf. (Kaliningrad, December 16, 2016)*. Kaliningrad: Kaliningrad branch of SPbU Ministry of Internal Affairs of Russia, 42-43. (in Russian)
23. Kostogryzov, P. (2017). Alternative methods of dispute resolution in the space of community justice: the experience of Latin American countries. *Bulletin of the Udmurt University. Series "Economics and Law"*, (4), 110–114. (in Russian)
24. Bazán Seminario C. (2012). *Plural rule of law. Bases for a redefinition of the concept of the rule of law in light of legal plurality*. Lima: Institute of Legal Defense. (in Spanish)